

Valerija Vendramin in Renata Šribar

Spol v raziskovanju: od binarizma in homogenosti h kompleksnosti

POVZETEK: Pričujoča razprava temelji na soočanju dveh spoznavnih paradigem, pozitivistične in konceptualne, pri čemer je slednja zavezana feministični epistemologiji. Skozi raziskovanje znanstvene refleksije o konstrukcijah spolov v sferi izobraževanja in s koncepti, povezanimi s sodobnimi konceptualizacijami spolov (gender, seksualnost, telesnost, moč), ugotavlja, da spol s spolno dihotomijo (ženske, moški) na področju kvantitativnega raziskovanja ni ustrezno reprezentiran in soustvarjen. Prav tako tudi homogenost spolne skupine ne ustreza ravni življenjskega izkustva. Sklep študije je namenjen feministično epistemološkemu prispevku k spolni kategorizaciji v kvantitativnem sociološkem raziskovanju, povezanem s statističnimi zajemi. V zaključni argumentaciji predlagava razširitev spolnih kategorij, ki bi na diferencirane načine (glede na raziskovalno temo) zajela transspolne osebe, in segmentacijo raziskovane spolne skupine glede na multipla razmerja družbenih moči oziroma nujni predhodni epistemološki premislek.

KLJUČNE BESEDE: spol, spolna dihotomija, epistemologija, raziskovanje, interseksionalnost

1 Uvod v raziskovalno problematiko spolov

Študija se umešča v feministično kritično analizo pozitivizma v družboslovju in posebej v sociologiji (Haraway 1999: 96–98, 110; Oakley 2005: 183–206; Ramazanoglu 2002: 105 in nasl.); osredotoča se na spolne kategorije in posledično konstruiranje spola v okviru specifične smeri v kvantitativnem raziskovanju.¹ Problematika, ki jo podrobneje obravnavava, se nanaša predvsem na referenčne statistične podatkovne baze in spremljajoče analize, izpostavila pa se je v študijah o spoljenj² mladih v formalnem in neformalnem izobraževanju; posledično so navedeni in analizirani primeri s tega

1. Avtorici sva o nekaterih obravnavanih problemih diskutirali s kolegicami, ki pri svojem delu redno uporabljajo kvantitativne metode. Dr. Duški Knežević, dr. Mirjani N. Ule in dr. Blanki Tivadar se na tem mestu zahvaljujema za njihove vpoglede.
2. Koncept o spoljenja (*engendering*) uporabljava z referenco na sintagmo performativnosti spola. Gre za misel o ilokucijski moči govorov o spolu: sam diskurz soustvarja spol; ni nekega predhodnega, naravnega spola, ki bi bil nato naknadno kulturno dodelan (Butler 2001: 145; MacKinnon 1996: 21–22).

področja, ki naj predvsem prikažejo kompleksnost problematike oziroma domet in določeno nezadostnost tu opredeljenega kvantitativnega pristopa v navezavi na raziskovanje spola.

Struktura pričujočega prispevka k razumevanju spola v raziskovanju sledi logiki najjinega lastnega spoznavanja problemov in snovi oziroma avtentičnemu postopku v refleksiji. Uvodoma predstavlja problematiko in jo umeščava v družbeni kontekst. Sledi analiza primanjkljajev vladajočega kvantitativnega raziskovanja na področju najine ekspertize (raziskovanje izobraževanja z vidika spola in (ne)možnost emancipatoričnih učinkov oziroma odpravljanja neenakosti). Tu izpostavlja tudi konkretne primere raziskav. Opisani fazi, ki naju je induktivno privedla do sklepanja o problematiki, sledi kvalitativna obravnava spola; z njo vzpostavlja epistemološko platformo za kategorizacijo tako v kvalitativnem kot kvantitativnem raziskovanju. Študijo nadaljujeva – in s tem tudi zaključujeva njen jedrni del – s kratko predstavitevijo ene od možnosti za metodološko kompleksno raziskovanje spola z vidika multiplih diskriminacij.

Sociološke raziskave, ki so bodisi opredeljene kot kvantitativne bodisi združujejo kvantitativne in kvalitativne metode, hkrati pa so izvedbeno, institucionalno in/ali finančno povezane z rabo ali vzpostavljanjem obsežnih statističnih zajemov podatkov, so z vidika podpore naddržavnih instanc privilegirane. Naj kot pomemben primer navedeva program Evropskega parlamenta in sveta programa Varnejši internet plus (2005–2008), kjer je bilo od skupnega proračuna 45 milijonov evrov za prav takšno raziskavo v segmentu šolajočih se otrok v obdobju 2006–2009 namenjenih pol milijona evrov (vir: London School of Economics and Political Science), pri čemer je bil celoten programski proračun namenjen vsem dejavnostim, vključno s programi osveščanja, vzpostavljanjem internetnih varnih točk ter razvojem tehnologije za nadzor in zaščito. Skladno s finančnim zaledjem tudi medijsko pozornost in znanstveni ali strokovni interes najpogosteje pritegnejo rezultati analiz, ki vključujejo, spremljajo ali predstavljajo velike nabore podatkov v okviru institucij EU, OECD in SZO. Tako utemeljeno raziskovanje in promocija njegovih rezultatov ustrežata tehnokratskemu razvoju družbe, kar je opredeljeno tudi z normativnimi dokumenti, v Sloveniji z Nacionalnim raziskovalnim in razvojnim programom (ARRS). Enako zasidranost v strateški usmeritvi je mogoče prepoznati še pri izboru tem, ki si izborijo pozornost za odločanje in podeljevanje sredstev pristojnih inštitucij. Odnosi, ki se nanašajo na politično zaznamovano stran znanosti, sežejo vse do znanstvenih kategorij, s katerimi opredeljujemo, razumemo in tudi tvorimo spole v raziskovanju. Temeljni kategoriji, ki jih v tem kontekstu najpogosteje doživljamo kot povsem samoumevni, sta »ženske« in »moški«. Povezani sta z želenim družbenostrukturnim razmerjem med največjima spolnima družbenima skupinama, ki je idejno izhodišče raziskovanja. Ta ciljni odnos je zajet s sintagmo družbene enakosti spolov in enakostjo možnosti.

Posebno podpodročje raziskovanja spolov, ki mu avtorici tudi v pričujočem kontekstu namenjava svojo pozornost, je odraščanje in usposabljanje za odraslost s pridobivanjem kompetenc. Vodilno raziskovalno delo v tej sferi je povezano s pomembnimi statističnimi bazami podatkov, predvsem Eurostatovimi in OECD PISA ter nekoliko manj z Eurobarometrom. Zasnovo je na predpostavki, da »objektivno« ugotavljanje razlik med spoloma skozi statistične podatke, ki so na voljo ali se posebej pridobijo,

nedvoumno pomeni prvi korak na poti k izboljšanju stanja, posebej na področju izobraževanja in izobrazbenih dosežkov. Toda ko politike uveljavljanja načela družbene enakosti spolov oziroma enakih možnosti privedejo do izboljšanja položaja deklic/deklet/žensk, feministične, kulturološko-sociološke in antropološke študije ugotavljajo, da je ta uspeh relativen ter da ni prišlo do premikov v družbeno-kulturnem konstruiranju ženskih in moških spolnih vlog niti na tistih področjih, kjer ženske dosegajo pomembne dosežke; tudi tu je že spet poudarek na izobraževanju. Prav nasprotno, diskriminatorne tradicionalne vloge vztrajajo in se mestoma utrjujejo – denimo pod-reprezentiranost žensk na »moškem« izobraževalnem in poklicnem področju je velika, dekleta pa »plačujejo« izobraževalne uspehe s ponižujočimi konstrukcijami spolnosti in telesnosti (Nayak in Kehily 2008: 68; Šribar in Ule 2008: 32–33).

1.1 Statistika in reprodukcija spolne neenakosti v odraščanju

Spolno diskriminatorno zaznamovano odraščanje na polju izobraževanja sva proučili konceptualno oziroma s semiotičnimi študijami formalnega in prikritega kurikula. Deloma sva raziskovali tudi na terenu z etnografsko metodo in v nadaljevanju s kabinetnimi interdisciplinarnimi analizami. Med zbiranjem virov in literature ter interpretativnim delom sva bili soočeni z mnogimi kvantitativnimi sociološkimi analizami, temelječimi na zajemih statističnih podatkov o deklicah in dečkih. Na tej podlagi so oblikovani številni kazalci spolne razlike v različnih sferah izobraževanja: v konstrukcijah spolov v učbenikih, pri dosežkih dečkov in deklic na različnih izobraževalnih področjih ali, na primer, pri odzivih šoloobveznih otrok na pornografijo in druga internetna tveganja (Bryant in Brown 1989: 46–47; Gunter 2002: 84–88, 93–101; Hasebrink in dr. 2008: 24–46; Itzin 2001: 65 in nasl.). Deklice/dekleta in dečki/fantje so skozi navedene analize in kazalce konstruirani v razmerju spolnega nasprotja, t. i. spolne dihotomije, hkrati pa so večinoma homogeni znotraj svoje spolne skupine.

Norma enakosti spolov je, kot opredeljeno že uvodoma, aplicirana v metodologijo kvantitativnega raziskovanja v samem izhodišču, z izborom spolnih kategorij. Kategoriziranje raziskovane skupine korespondira s prevladujočim administrativnim pripisovanjem spola.³ Poleg tega pristop, ki reificira kategorije, kot sta »deklica« in »deček«, proizvede razlage, ki so naklonjene družbeno predpisanim specifičnim značilnostim za vsak spol, in ne dopusti kompleksnejših analiz ženskosti in moškosti (Walkerdine 1989: 13). V domeni kvalitativnega raziskovanja se z namenom preseganja navedenih zagat uporabljajo določeni koncepti, ki omogočajo subtilnejše analize. Kot primer v nadaljevanju spotoma predstaviva koncept prikritega kurikula.

Spolni skupini v kvantitativnem raziskovanju, povezanem z velikimi statističnimi zajemi, najpogosteje nista segmentirani glede na različne vire družbeno-kulturnih stratifikacij. Družbena stvarnost je tako prikrita na dva načina: na ravni spolnih skupin

3. Namenoma se izogibamo izrazu biološki spol, saj implicira spolni dimorfizem, biološko normiranje ospoljenja, ki se praviloma prevaja v (družbeno-kulturni) spolni binarizem in s tem patologizacijo vsega, kar od njega odstopa; hkrati ta sintagma, ki fundamentalno označuje spolni kategorični par, ne dopušča dvoma v samo biološko znanstveno interpretacijo spola/spolov.

oziroma kategorij je zanikan obstoj različnih, »drugačnih« ospotljenj, ki so posledica izvorno (ob rojstvu) ali operativno zaznamovane telesnosti; lahko pa so tudi stvar zunanjega videza, ki je odraz psihičnih stanj. Na eni strani gre torej za različne, spolni binarizem presegaajoče oblike spolnih identitet in subjektiviranj. Drugi modus prikrivanja življenjske empirije pa je homogenost dveh spolnih skupin v raziskovanju, ki onemogoča vpogled v mnogotera in prepletajoča se kompleksna družbena razmerja. Na ta način je okrnjeno znanstveno razumevanje t. i. multiple in interseksijske diskriminacije ter izključevanj, v katerih se spolna diskriminiranost združuje na primer z etnično, razredno/družbenoslojno, seksualno in/ali drugačno podrejenostjo ali je del preseka diskriminacij (Kuhar 2009: 25–26). Hkrati pa je onemogočen znanstveni vpogled v tista razmerja, ki marginalizirano skupino umeščajo drugače, na nepodrejeno mesto v družbeni strukturi.

Argumentirajmo trditev s primerom sprege med spolno in družbenoslojno/razredno diskriminiranostjo: revščina je primarno družbeno interesno polje ne zgolj zaradi ekonomske krize, temveč tudi zaradi milenijskih strateških ciljev OZN. Kot dokazujejo interdisciplinarne kvalitativne študije mladine, so diskriminatorska razmerja spola diferencirana glede na družbeni sloj (Francis 2006; Nayak in Kehily 2008: 42, 71 in nasl.). Če si obenem ogledamo na primer statistično podkrepnjene kvantitativne analize spletnih tveganj v okviru vodilnih evropskih programov za varno rabo interneta, ugotovimo, da prikazujejo spolno diferencirana tveganja otrok (Hasebrink in dr. 2008, prav tam; Eurobarometer 2008), ne da bi pri tem upoštevale njihov ekonomski položaj. Na ta način je – če na tem mestu opozoriva le na eno med navezujočimi se problematikami – spregledano pomembno korelacijsko razmerje med medijsko stimulirano seksualno izpostavljenostjo slojno deprivilegiranih deklet ter seksualnimi in reprodukcijskimi tveganji v segmentu revnih, ki vodijo v reprodukcijo revščine (Ule in Šribar 2008: 319). Enako zanemarjanje družbenoslojnega oziroma razrednega vira diskriminacij je možno razbrati v referenčnih kvantitativnih spolno primerjalnih analizah izobraževanja. Vzemimo kot primer proučevanje skupine osipnic in osipnikov (*early school leavers*). V študiji *Socialna porekla, izobrazbeni dosežki in zaposlitve mladih (Young people's social origin, educational attainment and labour market outcomes in Europe)*, narejeni v okviru analiz Eurostat, je osipništvo z vidika opuščanja stopnje šolanja raziskano glede na najvišjo izobrazbeno stopnjo staršev in spol (2003: 4). Vendar je simptomatično, da izobrazbena kategorija staršev sama po sebi vir problematizacije, ki se ne povezuje s socialno-ekonomskimi dejavniki. Torej tudi v tem izjemnem primeru, ko kvantitativno raziskovanje mladine poleg spolne spremenljivke vključuje še starševsko, modeliranje statistike ne kaže na raziskovalno družbeno senzibilnost, temveč na oza-denjsko nedemokratično politično strategijo.

Interes EU za izobrazbeno visoko kotirajočo družbo in s tem ekonomske prestiže (pri čemer pa je segment revnih popolnoma spregledan) se je transparentno izkazal tudi med oblikovanjem indikatorjev za položaj in družbene možnosti deklic v EU. Kljub temu da je predlagateljica teh pokazateljev Slovenija⁴ predlagala indikator za

4. Oblikovanje indikatorjev za položaj žensk na različnih področjih namreč »pade« na predsedujočo državo.

področje šolanja na drugi stopnji, je bilo pod vplivom Generalnega direktorata za zaposlovanje, socialne zadeve in enake možnosti Evropske komisije odločeno, da se bo kazalnik nanašal na delež študentk določenih študijskih smeri na terciarni stopnji izobraževanja – in to ne glede na to, da sta bili visoka in višja izobraževalna stopnja vključeni že v predhodne indikatorje, ki jih je leta 2007 oblikovala Nemčija (Svet EU, 9152/07 ADD 1 SOC 175; Svet EU 9669/08 SOC 297; Šribar in Ule 2008: 32–38; Šribar 2008; Urad za enake možnosti 2008).

1.2 Soočenje »uporabnega« sociološkega pojmovanja spola s sodobnim humanističnim konceptom spola (gender)

Spol je kontinuirano konstruiran in opredeljen skozi prakse vsakdanjega življenja oziroma skozi eksplicitna in implicitna predpisovanja – norme, ki se oblikujejo v posameznih sferah življenja (Butler 2004: 41), najprej tistih, ki jih je marksistično-strukturalistična družbena kritika koncipirala s sintagmo »ideološki aparati države« (družina, šola, verske ustanove in podobno). Navedene institucije so nepogrešljivi del strukturiranja spolno hierarhičnih odnosov. Kot po intervenciji Michela Foucaulta (1991: 73) v pojmovanje vednosti razumemo znanost, se tudi v njej ospoljenje po nujnosti soustvarja in reproducira v skladu z interesi, ki niso znanstvene narave in so v domeni oblasti. V svoji tematizaciji želiva opozoriti na normativno moč raziskav v oblikovanju spola/-ov; v tem smislu, kot že izpostavljeno, je posebej pomembno tisto raziskovanje, ki vključuje velike statistične baze, saj posledično v največji možni meri doseže tudi sfero javnosti, in ne le sfero znanosti.

Statistični zajemi z interpretacijami, ki so na ravni kvantitativnih kazalcev spolne razlike, predvsem zaradi homogenosti dveh spolnih skupin reciklirajo mnogotere norme spolnih vlog, tj. vladajočih načinov »moškosti« in »ženskosti«. Na področju raziskovanja izobraževanja se tako deklice ne morejo konstruirati drugače kot recimo bolj pridne in manj inventivne, z večjimi bralnimi kompetencami in manj izkazujočimi se naravoslovnimi talenti; v nasprotju s tem pa se dečki vedno znova vzpostavljajo kot na primer bolj agresivni, realizirani v svoji nadarjenosti za matematiko in z večjimi kompetencami pri zahtevnejših računalniških operacijah (Schlüter 2005: 5–8; Šribar in Ule 2008: 37–38, 46–47).

Tudi redukcija spolnih kategorij v raziskovanju na administrativno vodena ženski in moški spol je dejavnik obnavljanja tradicionalnega, za sodobno humanistično znanstveno mišljenje skromnega pojmovanja spola, ki ni v skladu z izkustveno ravno. Pričujoča teza *ne* izhaja iz predpostavke, da kvantitativne sociološke raziskave o položaju in možnostih moških in žensk, deklic in dečkov, nimajo teže. Strinjamo se lahko, da kvantifikacija razširi, rafinira in tudi preveri kvalitativno pridobljeno vednost (Howe 1985: 10). Gre pa nam za vzpostavljanje platforme, s katere bi bilo možno odgovoriti na vprašanje, kako spol opredeliti kot kategorijo in ga raziskovati tudi s pomočjo kvantitativnih metod, ne da bi hkrati obnavljali represivni spolni binarizem in dihotomijo ter s tem tradicionalne predstave o družbenem položaju in vlogah spolov. V naslednjih odstavkih izpostavlja tezo, da je za sodobnejše opredeljevanje spola v raziskovanju potrebna refleksija temeljnih epistemoloških izhodišč, ki vključuje tudi samorefleksijo raziskujoče/-ga.

1.3 Razširjena kategorizacija in disagregacija spola v spregi s samoumestitvijo raziskovalke/-ca

Čeprav ni lahko ugledati primerne spolne kategorizacije v kvantitativnem sociološkem raziskovanju, je gotovo, da izkustvo ni ujeto v okvir dveh homogenih spolnih kategorij. V raziskovanju izobraževanja, na katerega se avtorici sklicujeva z določeno mero kompetence, je poleg diskriminacije deklic in žensk možno opaziti tudi pojav ponižujočega in sovražnega odnosa do tistih, ki se umeščajo onkraj spolnega binarizma in/ali v spolnosti odstopajo od vladajoče norme (Lugg 2003; Nayak in Kehily 2008: 10, 68; Rands 2009). Kako z vednostjo razgrajevati diskriminatorne predstave in odnose, če je naše metodološko orodje na ravni znanosti, predvsem tiste, ki operira s kvantitativnimi analizami, nezadostno?

Avtorici argumentirava, da se je v obravnavanem kontekstu treba soočiti s sodobnimi teorijami spola/*gender* in se spopasti z vztrajnostjo v znanstveni aplikaciji dveh spolnih kategorij. Ta problem rigidnosti kategorij je treba rešiti konceptualno, za razliko od druge problematike, segmentacije spolnih skupin glede na različne vire neenakih družbenih razmerij; slednja je rešljiva metodsko pod pogojem, da raziskovalke in raziskovalci pri izboru spremenljivk upoštevajo kompleksna prepletajoča se razmerja oblasti, ki konstituirajo tudi njih same in jih umeščajo v razmerja razlik, kar je občutljiv in pogosto sporen proces (Ramazanoglu 2002: 120).

Opirajoč se na feministično rekonceptualizacijo epistemologije in metodologije, v tematizacijo uvajava koncept umeščenih vednosti, ki – v grobem – postulira kritično naravnost do t. i. univerzalnih resnic in umeščenost raziskovalca ali raziskovalke v raziskovalni proces. To torej pomeni delne, kontekstualizirane resnice, saj subjekt vednosti feministične teoretičarke vidijo kot umeščenega in odvisnega od materialnih, zgodovinskih in družbenih pogojev. Taka raziskovalna paradigma poudarja družbeno lokacijo subjekta in družbeno konstrukcijo vednosti, torej umeščenega spoznavajočega in umeščeno vednost. To je vednost, ki odseva določeno perspektivo subjekta, ki je parcialna, omejena, neuniverzalna, saj v vseh hkrati ali popolnoma v eni od epistemološko privilegiranih pozicij, ki jih strukturirajo družbeni spol, rasa, narod ipd., ni mogoče »biti« (Haraway 1999: 308–309). Poleg tega so umeščene vednosti samorefleksivne, kar zadeva pogoje, v katerih so nastale, in poskušajo izpostaviti oblastna razmerja v raziskovalnem procesu oziroma se jih zavedajo (Prins 1995: 354; Ramazanoglu 2002: 118 in nasl.). In končno je pozicioniranje ključna praksa utemeljevanja vednosti, to pozicioniranje pa implicira epistemsko odgovornost (kar je ena ključnih besed te epistemologije) za prakse, ki so nam omogočene, za izbire, ki smo jih opravili, in končno tudi za konstrukcije naših reprezentacij (Anderson; Haraway 1999: 308–309).

Ta zastavitev nas v naslednji fazi pripelje tudi v prevpraševanje obstoječega koncepta objektivnosti (Haraway 1991; Harding 1991; Hesse-Biber in dr. 2004; Prins 1995; Stoezler in Yuval-Davis 2002). Za transformacijo sistemov spoznavanja in načinov gledanja bi morali (morale) (Haraway 1999: 301, 306) destabilizirati svoje predpostavke o »božjem pogledu« (kot D. Haraway poimenuje tradicionalni pozitivistični pogled znanosti), ko se vidi vse od nikoder, ko je vid neskončno mobilnen, neskončen (»božji

pogled« je pobeg od odgovornega diskurza, je gledati s pozicije, ki je transcendentna in zunaj živetega izkustva). Videnje je vedno vprašanje moči gledanja, zato je sporno zatrjevanje znanstvenika/avtorja, da gleda od povsod in da vidi vse, da nima želja, potreb, prepričanj, ozadij (Haraway 1999: 307).

Ta krajši epistemološki odmik, ki sva mu tu zavezani, je velikega pomena tudi na polju raziskovanja vzgoje in izobraževanja, polju, ki ga danes oziroma v zadnjih letih prežemajo raznovrstne trditve o »napredku« žensk na vseh področjih življenja, torej tudi o spremembah v vzgoji in izobraževanju ter njihovem vplivu na možnosti deklet. Morda je bilo res neogibno, da se je s politikami enakih možnosti začelo slavljenje nove postfeministične dobe,⁵ vzniknili pa so tudi (novi?) miti o enakosti, med njimi mit o enakih možnostih v izobraževanju (Coppock in sod. 1995: 4, 47 in nasl.). To »mainstreamovsko« raziskovanje enakosti se morda preveč osredotoča na vprašanja zgolj spolne diskriminacije in dosežkov. Hkrati pa je vpeto v ozko definirane vizije kategorije »ženskega« (Dillabough, v Francis in Skelton 2001: 13), ki sva jih spričo njihove rigidnosti in konceptualne nezadostnosti problematizirali že zgoraj.

V nadaljevanju razprave s kritično analizo raziskovanja izobraževanja konkretno kaževa na kontekst ter nekatere dodatne in dokazljive primanjkljaje v obstoječih kvantitativnih analizah, ki jih obravnavava.

2 Aplikacija tez na področje: »dejstva« o spolu ter raziskovalni »mainstream« v vzgoji in izobraževanju

Nedvomno drži, da edukacijske analize, ki puščajo ob strani vprašanja spola ali se zanje sploh ne menijo, na neki način delujejo proti enakosti dečkov in deklic, če uporabiva to splošno (in pogosto tudi sporno) besedno zvezo. Ob tem pa nakazujejo tudi odsotnost številnih pomembnih razmislekov, ki analizam odvzemajo tehtnost. Kajti prav spol je v svojih različnih reprezentacijah/konstrukcijah tista točka, ki odkriva (ali pa tudi povedno zakriva) kulturne kontekste, oblastna razmerja, vrednostne sisteme, ideološke dogme in še kaj (Harding, v Parker in sod. 1996: 3).

Vprašanja, ki zadevajo konstrukcije spola in (ne)enakosti na področju vzgoje in izobraževanja, se v določenih kontekstih pogosto »kažejo« kot obrobna, tj. kot nekaj, kar je nepomembno ali kar je morda kdaj bilo pomembno, pa ni več, kar je vse del iste retorike spregledovanja. E. D. Bahovec (v Bahovec in Bregar Golobič 2004: 13) na primer piše, da je pri sprejemanju kurikula za vrtce (ki je izšel leta 1999) na sorazmerno veliko oporekanja naletelo prav področje pravic deklic in da je bil glavni argument, da v našem vzgojno-izobraževalnem sistemu ni diskriminacije in da je torej o nečem, kar ni problematično, nesmiselno govoriti.

5. Pojem postfeminizem je sicer dvoumen, saj označuje tako popoln prelom s prejšnjim stanjem (feminizmom kot odzivom na opresivna razmerja) kot tudi proces sprememb in konceptualnih premikov. Izraz se je uveljavil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Coppock in sod. 1995: 3 in nasl.), pojavljati pa se je začel že v šestdesetih letih kot oznaka za (domnevno) uspešen boj žensk za enakost (L. Alice, nav. po Brooks 1997: 2).

2.1 Raziskave, dosežki, uspešnost

Po drugi strani pa v zadnjem času zanimanje za razliko med spoloma vznika v kontekstu dosežkov in uspešnosti v šoli, kar običajno pomeni uspešnost na testih mednarodnih raziskav (npr. PISA, TIMSS). To pa je povezano z vprašanjem kakovosti nacionalnega izobraževalnega sistema in vprašanjem prihodnje uspešnosti v globalni ekonomiji (gl. tudi Vendramin 2009). Razpravo, ki se pojavlja v tem okviru, bistveno zaznamuje pojem dosežka, ki pa je zasnovan izjemno ozko, saj naj bi ga odražala skoraj izključno potrdila o uspehih na testih. Širši vzgojno-izobraževalni cilji in »dosežki«, kot so večje razumevanje, socialne kompetence, širjenje sposobnosti itn., pa so odrinjeni na stran, najpogosteje jim je odvzeto veliko teže z osredotočanjem na (kvantifikabilne) rezultate na testih (Francis in Skelton 2005: 2).

Testi mednarodnih raziskav, še posebej PISA, so privedli tudi do preobrata v pojmovanju položaja dečkov in deklic v izobraževanju. Razpravo prepredajo skrbi o dečkih, njihovem šolanju in njihovih vse slabših dosežkih (Francis in Skelton 2005: 2). T. i. »spolna vrzel« (*gender gap*) vse bolj označuje razliko v korist deklic in kaže na slabše rezultate dečkov, na primer na področju bralne pismenosti in nekaterih kompetenc v okviru naravoslovne pismenosti (Vendramin 2009: 77–78), kar je nedvomno problem, ki ga je treba jemati resno, vendar pa tudi kritično. B. Francis in Ch. Skelton ob rezultatih PISE iz leta 2003 opozarjata (Francis in Skelton 2005: 4), da utegne osredotočanje na dosežke dečkov zakriti probleme deklic v šoli, upravičiti večje stroške za zadovoljevanje potreb dečkov (na račun deklic) in konec koncev tudi preusmeriti pozornost od drugih vrzeli (ki jih zaznamujejo denimo rasa, etnija in razred), da o drugačnih izkustvih spolnih identitet, homogenizaciji skupin dečkov in deklic oziroma neupoštevanju variaciji znotraj kategorije spola na tem mestu niti ne govoriva. Poleg tega opozarjava, da so v Veliki Britaniji vrzeli v dosežkih veliko pomembnejše glede na »raso« in še posebej razred v primerjavi s spolom (ta ugotovitev velja za šolski uspeh). Ugotovitev, da so druge spremenljivke pri napovedovanju dosežka pomembnejše kot spol/*gender*, ima tudi svoje posledice v razpravi o spolu in dosežkih, saj gre nekaterim skupinam dečkov in deklic bolje kot drugim. To pa v splošni razpravi ni upoštevano – tu se kaže, kot da gre (vsem) dekletom bolje kot (vsem) dečkom. Če rečemo, da gre vsem deklicam dobro, in iz tega izhajamo, potem jasno tvegamo (in potencialno poslabšujemo) slabše dosežke določenih skupin deklic (Francis in Skelton 2005: 5).

Od tod upravičeni feministični zadržki ob (globalni) moralni paniki, ki se pojavlja ob dosežkih dečkov – ob rezultatih, predstavljenih kot »groznja« vrednotam in interesom družbe, kar je neprimerljivo z ukrepanjem ob prejšnjem valu slabših dosežkov deklic. Ti so bili – in so pogosto še vedno – v javnosti deležni le malo zanimanja in pogosto zdravorazumsko dojeti kot »nekaj običajnega«. Poleg tega pa osredotočanje na to vrzel v nekaterih izobraževalnih politikah na Zahodu morda tudi kaže na to, da je spol za vlade »lahka varianta«, ker za ukvarjanje s spolno vrzeljo (drugače kot denimo z vrzeljo, povezano z razredom) ni treba načenjati vprašanj družbene pravičnosti, distribucije bogastva ipd. (kot menijo Francis in Skelton 2005: 5; Francis 2006: 197). Toda: gre dečkom slabše ali nemara le deklicam boljše?

V tovrstni razpravi in pomislekih ob razlikah v dosežkih deklic in dečkov je v prvi vrsti nujno vzpostaviti kritičen razmislek o okviru te razprave, ki konec koncev zadeva tudi metodološke in epistemološke predpostavke, ki niso imune pred vsakokratnimi družbenimi vrednotami in interesi. Tu se ne moreva podrobno spuščati v pogoje nastajanja in oblikovanja znanstvene vednosti, a vendarle ponoviva, da je znanost družbeno vpeta dejavnost, in ta vpetost vpliva na to, kaj vidimo in kako to vidimo, kako podatke filtriramo in kako se konec koncev zavedamo različnih konstrukcij v na prvi pogled nevtralnih znanstvenih praksah. Z drugimi besedami: tudi najbolj rigorozne raziskovalne procedure so lahko preprejene s problematičnimi postavkami, ki jih ni lahko identificirati, kaj šele eliminirati, kar dokazuje veliko število primerov iz zgodovine znanosti (npr. Harding 1991: 144, op. 7), kjer so se skozi vprašanja, kot so kaj raziskovati, kako zastaviti raziskovalno vprašanje, kateri so koncepti v hipotezah, ki jih preizkušamo itn., oblikovali nenevtralni »izsledki«. Kritično vrednotenje temeljnih konceptov in konceptualnih sistemov, pa tudi znanstvenih rezultatov pokaže prisotnost vrednot, kontekstualnih dejavnikov, predsodkov ter družbenih, kulturnih in zgodovinskih potez.

Ob tem, da se vprašamo, kako in zakaj prihaja denimo do razlik med spoloma, se je treba tudi vprašati, kako in zakaj prihaja do take konstrukcije problematičnosti teh razlik v spolni dihotomiji (če za hip pustimo ob strani neupoštevanje različnosti ospoljenj). Vsaj toliko, kot bi nas denimo morala zanimati »resnica« in razpon »vrzeli med spoloma« v dosežkih, je treba prepoznati in preučiti diskurze, ki ustvarjajo take argumente (Francis in Skelton, 2005: 31). Razlaga razlik v dosežkih med spoloma (ali med katerimi koli drugimi skupinami učencev in učenk) je izjemno kompleksna; zdi se, da ni mogoče na splošno reči, da gre vsem učencem ali vsem učenkam slabše. V tem smislu je treba, kot je videti, kvantifikacijo razširiti in dodelati z epistemološkim vpogledom ali dopolniti s kvalitativnimi metodami, da ne preraste v ne dovolj reflektiran »pozitivizem trdnih dokazov« (v nasprotju z »mehkimi podatki« bolj interpretativne tradicije).

Tu izpostavlja t. i. prikriti kurikulum kot primer, ki lahko prikaže teme in dosežke kvalitativnega pristopa; gotovo bi v največji meri morali biti pomembni tudi za kvantitativno raziskovanje. V prvi vrsti je treba poudariti, da koncept prikritega kurikula omogoča metodološko fleksibilnost in razumevanje specifičnosti konteksta, hkrati pa varuje pred zabrisovanjem individualnih posebnosti sodelujočih z od zunaj vsiljenim »objektivnim« sistemom pomenjenja (Henwood in Pidgeon 1995, 10).

Čeprav je pogosto označen kot preveč ohlapen in ne dovolj natančno definiran, je nadvse primeren za raziskovanje konstrukcij spola na področju izobraževanja, saj omogoča zajeti številne vidike vsakdanjega življenja v šolah in vrtcih, ki bi jih sicer spregledali. Tako je denimo s pojmom prikrita kurikula mogoče raziskovati ne le družbena razmerja in vsakdanje prakse, pač pa tudi razmerja do tega, kar se poučuje, torej do t. i. »akademske vednosti« (npr. matematike, zgodovine), ki jo spremlja cela vrsta predpostavk, mnenj in pričakovanj, ki pogosto ostanejo neizprašana in implicitna ter se prenašajo »nevidno«, »potiho« in »nevede«. Zato – in tu je pomemben epistemološki vpogled – imamo prikriti kurikulum lahko za drugo kurikula, ki ga zanima

problematika pomena, spoznavanja, interpretacije, resnice (Bregar Golobič, v Bahovec in Bregar Golobič 2004: 19).

Prikritemu kurikulumu bi lahko rekli tudi »ideologija v obliki« – a ne ideologija kot neka napačna reprezentacija realnosti, saj se navezuje na realne probleme in realne izkušnje ljudi, pač pa kot nenehno pogajanje. A to pogajanje ne odloča o tem, kaj je resnično in kaj napačno, ampak o tem, kaj *velja za* »resnico« ali kaj velja za racionalno, smiselno, verjetno, kaj je mogoče misliti in kaj reči znotraj danih besednjakov (Hall, nav. v Apple 1992: 44). Nekaj, kar je kulturno, družbeno ali zgodovinsko pridobljeno, se zazdi naravno in večno, nekaj posamičnega splošno, nekaj problematičnega je videti neproblematično (Bregar Golobič, v Bahovec in Bregar Golobič 2004: 5). Tako je denimo splošno sprejeto (seveda pa ne empirično dokazano), da so fantje pri nečem dobri, dekleta pa ne. Tako – če se vrneva k računalniškim kompetencam – velja, da je računalništvo bolj pisano na kožo fantom, kar tudi vpleteni sami pogosto tako dojemajo. Še več: kljub podobnim ocenam, ki jih dekleta morda dosegajo, se počutijo manj kompetentne pri svojih tehničnih veščinah od fantov, kot je pokazala F. Henwood na univerzitetnem primeru študija računalništva (Henwood 2000), kar kaže na načine, kako so oblike vednosti implicirane v konstrukciji spolnih identitet. Taka vednost je denimo prav tehnologija s svojimi izpeljankami – v dominantnem diskurzu je ženski spol konstruiran v opoziciji s tehnologijo, in pridobivanje tehničnih veščin žensk mnogi dojemajo kot grožnjo moškosti in spolnemu redu na splošno (Cockburn, nav. po Henwood 2000: 211; Henwood 2000: 211).

Mnogi obrazi izobraževalne izkušnje deklet in žensk ostajajo negativno zaznamovani z maskulinističnimi vrednotami in pričakovanji, ki jih odražajo izobraževalne institucije. Če naštejemo samo nekaj kazalcev: vrednote, ki jih posredujejo kurikuli, zastopanost obeh spolov po izobraževalni vertikali, prevladovanje dečkov pri obvladovanju prostora in pozornosti učiteljev, oblike spolnega nadlegovanja ipd. (Francis in Skelton 2001: 3). Vseh teh vidikov prikritega kurikula ne moremo zajeti z velikimi podatkovnimi zajemi, so pa nedvomno pomemben dejavnik, ki prispeva k denimo šolskemu (ne)uspehu. Torej je za dosego ustrezne podobe stanja na področju vzgoje in izobraževanja potreben čim bolj kompleksen pogled na konstrukcije spolnih identitet in na posledice, ki jih imajo take konstrukcije za vpletene posameznike in posameznice. V raziskovanju izobraževanja, ki izhaja iz rigidnih in nereflektiranih kategorij in pojmov, ni upoštevana moč produkcije vednosti, ki med drugim pomeni tudi aktivno vzpostavljanje razmerja, ki privilegira tistega, ki ima moč poimenovati, podrejati, izključevati ali utišati drugega (Ramazanoglu 2002: 107 in nasl.).

3 Koncepti v razgradnji spolnega binarizma in homogenosti spolnih skupin

Kritična refleksija produkcije vednosti v raziskovanju izobraževanja in ugotavljanje vloge ustvarjanja pomenov v znanosti sta naju privedli do definiranja štirih konceptov, ki jih lahko uporabimo za dekonstrukcijo spolne dihotomije in homogenosti dveh vladajočih spolnih skupin. Razlaga koncepta moči/oblasti, ki jo razvijava v nadalje-

vanju, se nanaša tudi na druge kategorije, s katerimi v družboslovju in humanistiki indeksiramo dominantne vire družbene neenakosti: raso, etnijo in razred. Sodobno pojmovanje telesnosti in seksualnosti, ki ga predstavlja, pa kaže še na dva dodatna vira marginaliziranja in izključevanja. Pojemovni okvir, ki ga na tem mestu tako oblikuje, je osnova razumevanja konceptov multiple in interseksijske diskriminacije in sociološke teorije *interseksionalnosti* (angl. *intersectionality*); gre za študije sovpadanja družbeno-kulturnih kategorij in v zvezi s tem obnavljanja, prenavljanja in vzpostavljanja sistemskih neenakosti. Spol s tu izpostavljene feministično teoretske perspektive pri tem ostaja izhodiščna kategorija. Z drugimi kategorijami se v analizi glede na uporabljeno metodo križa na različne načine (McCall 2005: 1771, 1782, 1787–1788).

3.1 Spol (gender)

Primarna argumentacija v oblikovanju feminističnega koncepta spola/*gender* se je nanašala na družbeno konstruiranost spolov, ženskega in moškega, v razliki od spola kot *sex*, biološkega ženskega in moškega spola/ospoljenega telesa. Glede na čas nastanka koncept pripisujeva Ann Oakley in njenemu delu *Spol, biološki spol in družba: K novi družbi (Gender, Sex and Society: Towards a New Society)* iz leta 1972. Diferenciaciji kulturnega in biološkega spola je sledila razgraditev samega pojmovanja biološke telesnosti; slednje je kodiralo telo kot usodni vir ženskih ali moških značilnosti. Možnost te dekonstrukcije je izhajala iz novega razumevanja biologije kot »zainteresirane« znanosti, investirane z oblastnimi razmerji. Danes prevladuje argumentacija, da so utelešenja spremenljiva glede na kulturna in družbena okolja, zato jih je možno razumeti zgolj v spregi »biološkega/naravnega in družbenega/kulturnega« (Moi, cit. v Beasley 2005: 14). Hkrati je širše upoštevano dejstvo različnih telesnih danosti ob rojstvu⁶ (medspolna oseba, *intersex*) ali v procesu medicinskih posegov v spol (prehod med dvema spoloma, *passing*).

V sodobni teoriji in družbenih gibanjih za nove prakse spola se spol/*gender* nanaša na celovit register spolnih identitet. Koncept je povezan – čeprav ne fundamentalno – s telesnostjo, tj. z biokemično strukturo,⁷ anatomijo in fiziologijo (oseba moškega ali ženskega spola, medspolne osebe), spolnimi vlogami (maskulino, feminino, androgino) in spolnostjo oziroma z izbiro seksualnega objekta oziroma objektov. Spolne identitete poleg moških in žensk vključujejo še transspolne (*transgender*) osebe: gre za kontinuum spolnih identitet, pri čemer se za administrativno vodenje evidence predlaga naslednji sistem spolnih/*gender* kategorij: »moški«, »ženska«, »transmoški«, »transženska« in »drugo« (Nordentoft 2009).

Teorija queer, ki je odprla in podpira polje identitetne mnogoterosti spola/*gender*, je nastala na podlagi feminističnih ter lezbičnih in gejevskih študij, vključuje pa tudi

6. Profesorica Alice Dreger z univerze Northwestern, Illinois, navaja podatek, da je pojavnost rojstva medspolnega otroka v ZDA v razmerju 1 proti 2000. Gl. prispevek *Intersex* na spletni strani *Fathermag*.

7. Tudi ta raven glede pripisovanja tradicionalnega spola, tj. »biti ženska«, »biti moški«, ni povsem nedvoumna (Butler 2001: 116, 2004: 63–66).

rekonceptualizacijo seksualnosti.⁸ Izpostavljena je predvsem kritična refleksija preskriptivne moške ali ženske identifikacije in dominantnih oblik spolnosti, hkrati pa tudi druga razmerja družbenih neenakosti in izključevanj (Beasley 2005: 73, 105, 210; Butler 2004: 8–9).

Opisana trajektorija, prečnica skozi pojmovanja koncepta spola/*gender*, vodi do njegove sodobne različice. Ta ima vlogo orodja, s pomočjo katerega se individuum sploh lahko demokratično vzpostavlja in procesira kot bitje spola v sodobni družbi in kulturi. Demokratično spolno (samo)identificiranih posameznic in posameznikov ni zunaj procesa subjektiviranja z reflektirane spolne perspektive (Braidotti 2001: 396). Samorefleksija procesa ospoljenja vključuje tudi druge perspektive, na primer že navedenih »rase«, etnije, razredne/slojne pripadnosti, državljanstva in telesnih kompetenc.

3.2 Telesnost (corporality, corporeality)

Diskurzi o spolu imajo potencial za učinkovanje skozi odkrito ali prikrito normiranje deklisških in fantovskih, ženskih in moških videzov, sposobnosti, fiziologije in drugih značilnosti na ravni substancialnega telesa. Zaradi vseprisotnosti predvsem medijskih govorov o moških in ženskih vlogah ter telesih imajo ti velik preskriptivni naboj. Nedoseganje praviloma izmikajoče se norme lahko povzroči negativno psihično naravnost do lastnega telesa;⁹ sam pojav in način somatizacije je nepredvidljiv, odvisen od mnogoterih družbeno-kulturnih in subjektivnih dejavnikov.

Skozi dominantne anatomske in fiziološke norme, spete s spolnima kategorijama žensk in moških, se izključujejo iz polja vidnega, patologizirajo in stigmatizirajo vsa utelešenja, ki so medspolna (*intersex*) od rojstva; faze transformacij pri operativnih posegih na transseksualnih osebah pa so praviloma medijska kurioziteti. Tudi druge statuse transspolne osebe zaznamuje numinoznost. Enako so druga telesna razmerja, ki so pomembna v razumevanju in strateškem opredeljevanju spolov, vir podobnega izključevanja iz registra »normalnega«, tj. »pravega«, s tem pa tudi vidnega. Tu je vzrok, da v raziskavah spola kvantitativne obravnave s telesnih perspektiv ostajajo izjema. Ideološki vir znanstvenega pogleda, ki patologizira in izključuje, je androcentrična normativnost, v skladu s katero je implicirana telesna norma virilni belec, zdravo »belo« žensko telo je »naravno« in zato normalni odstop od norme, druge (marginalizirane) telesne razsežnosti pa so najpogosteje potlačene. Naj navedeva

-
8. Nekatere smeri teorije in gibanja *queer* se distancirajo od obravnave spola/*gender*, češ da je to feministično področje, in tematizirajo predvsem seksualnost (Butler 2004: 260). Hkrati pa obstajajo feminizmi – predvsem feminizem spolne razlike –, ki se distancirajo od koncepta *gender*. Na pričujočem mestu se uporabljata razlagi teorije in gibanja *queer* ter koncepta *gender*, ki se navezujeta na delo teoretske utemeljiteljice sodobnega koncepta *queer* in feministične teoretičarke Judith Butler.
 9. Kot je pokazala študija o družbenih možnostih deklis v EU, je slovenski prostor zelo represiven v zvezi z deklisško telesno podobo; v zgodnji adolescenci, pri enajstih letih, imajo deklisice pri nas med vsemi sovrstnicami iz držav EU najslabše mnenje o svojem videzu glede na telesno težo; v zakup je treba vzeti dejstvo, da deklisško doživljanje lastne telesne podobe ni povezano z dejansko težo (Šribar in Ule 2008: 28, 62).

primer s področja raziskovanja spolnosti v odraščanju: običajno je povsem izključena problematika spolnosti t. i. hendikepiranih. Enako pogosto je spregledano ospoljeno telo, ki se seksualno konstituira glede na etnično okolje in pripadnost družbenemu razredu.

3.3 Spolnost

Feministične, sociološke in antropološke razprave o seksualnosti so praviloma povezane s konceptom moči. V sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja se je z drugim valom feminističnega gibanja diskusija osredotočila na najbolj grob in razviden sindrom neenakih razmerij moči med spoloma – spolno nasilje. V Sloveniji so teoretska razpravljanja in družbeni tokovi od sredine osemdesetih let dvajsetega stoletja naprej na področju spolnosti postopoma uvedli temo homoseksualnosti in lezbištva in nekaj kasneje tudi problematiko nasilja v tem okviru; do določene mere sta govora o heteroseksualnem spolnem nasilju in istospolni seksualnosti potisnila ob rob problematiko neenakega razmerja moči v »normalni«, »konsenzualni« heteroseksualni intimi; ta izhaja iz tradicionalnega pojmovanja moških kot aktivnih in žensk kot pasivnih v seksualnosti, pri čemer tudi oblike nove ženske spolne samozavesti ne presegajo paradigme pasivne agresivnosti, tj. obrambnega mehanizma pred pričakovanim izpolnjevanjem spolne vloge.

Še drugačne oblike spolnosti poleg homoseksualnosti, lezbištva in biseksualnosti – na primer panseksualnost (objekti so vse osebe, ne glede na spolno identiteto) in poliseksualnost (zaželeni so vsi objekti in vse oblike seksualnosti) – so v slovenskih okvirih ostale na ravni sporadičnih artikulacij, čeprav teorija prav tu vidi možnost fragmentacije in subvertiranja enovite normativne moči v spolnosti (Beasley 2005: 126). Pozicioniranje v seksualnosti je namreč ne glede na vladajoče objekte želje (heteroseksualne, homoseksualne, lezbične, biseksualne) povezano s predpisanimi hierarhičnimi spolnimi vlogami v okviru spolnega binarizma. To pomeni, da se vladajoče razumevanje homoseksualnosti in lezbištva oblikuje glede na heteroseksualno normo: od tod »značilni« feminilni moški geji ali »moške« ženske. Tudi pojavnost nasilja (moških nad ženskami, homofobnih moških nad homoseksualnimi moškimi in lezbijkami, medgejevskega in medlezbičnega), povezanega s seksualnostjo, je možno razumeti predvsem z vidika heteronormativnosti, ki vključuje tradicionalni spolni identifikaciji s predpisanimi hierarhičnimi spolnimi vlogami v seksualnosti.

3.4 Moč/oblast

Moč/oblast je razpršena in deluje na ravni mikrolokacij tudi v samih telesih (Foucault 1986: 56). Vendar ta teoretsko široko argumentirana in upoštevana teza ne odvezuje raziskovalke in raziskovalca od razpoznavanja instanc oblasti, ki se vzpostavljajo v hierarhičnih družbenih razmerjih. Neenaka oblastna razmerja v konstrukcijah spolov, seksualnosti in telesnosti so značilnost družbene strukture ter tako tudi vsakega posamičnega odnosa in situacije. Tudi poskusi oblikovanja alternativnih, vzporednih strukturiranih spolov, spolnosti in telesnosti, ki v skladu z gibanji in teorijo *queer* obstajajo ob dominantnem režimu moči, vznikajo z referenco na vladajočo hierarhično

paradigmo, čeprav v odporu. Najbolj izrazito nasprotovanje je usmerjeno proti fizično nasilnim oblikam uveljavljanja gospodujočih norm spola in seksualnosti ter ospoljenega in seksualiziranega telesa.

Poleg navedenih oblik nasilja je prikrito in odkrito nasilje, ki izvira iz dominantnih norm, značilno tudi za druga področja strukturnih neenakosti, skozi katera se segmentira spol. Sam pojem t. i. rase je povezan s hierarhičnim razmerjem kontinentalne pripadnosti; implicira »objektivni« opis fizičnih in psiholoških značilnosti, ki so ideološko opredeljene kot manjvredne. Etnična razmerja moči se vzpostavljajo skozi predsodke in z njimi povezano vrednotenje geografskega položaja, zgodovine, družbenega sistema in kulture. V sodobnosti zelo izstopajoča razredna oziroma družbenoslojna razmerja neenakosti pa se vzpostavljajo tako v razmerju do kapitala in materialne lastnine kot do nematerialnih kulturnih dobrin.

4 Izhodišča za metodološko rekategorizacijo spola

Videti je, kot da se s pričujočo argumentacijo vključuje v tisto, kar je sociologija v okviru primerjave med kvalitativnimi/interpretativnimi in kvantitativnimi metodami poimenovala »paradigmatske vojne« (Oakley 2005: 187). Tej vlogi se odrekava, a ne zaradi preseganja dileme (čeprav tudi metode v okviru študij interseksionalnosti ponujajo to možnost). Svojo vlogo vidiva predvsem v posredovanju epistemološkega dvoma in kritiki pozitivističnega dela »paradigmatske vojne«, ki ju vendarle veževa na določeno afiniteto do feminističnega raziskovanja in kvalitativnih metod, afiniteto, ki kljub vsemu ni brez dilem, kot so denimo že izpostavljena vprašljivost apriornega dualizma ali zoperstavljanja kvalitativnega in kvantitativnega (prim. tudi Howe 1985), etične dileme, kjer med drugim obstaja nevarnost predpostavljjanja, da pri kvalitativnih metodah ni problemov z neenakimi oblastnimi razmerji, in problematika pisanja v prvi osebi (saj samorefleksivnost ne okrepi avtomatično zanesljivosti poročanja) (Henwood in Pidgeon 1995). Kritike pozitivizma so na neki način vodile v raziskovanje potenciala kvalitativnega raziskovanja kot bolj fleksibilnega in v manj strukturiranih načinov zbiranja podatkov (intervjuji in opazovanje z udeležbo), ki omogočajo večjo senzibilnost do vključenih. V končni fazi so prispevale k razvijanju politike umeščenih vednosti. Poleg tega tako etnografsko raziskovanje hkrati omogoča ohranjanje perspektivo »obstrancev« ali »tujcev« in se tako izogiba insajderski (naravni, zdravorazumski) perspektivi, ki otežuje prepoznavanje tihih/prikritih kulturnih in še kakšnih predpostavk. To je *sine qua non* večine kvalitativnega raziskovanja (Henwood in Pidgeon 1995: 10). Kot že izpostavljeno, to vpliva tudi na izbiro spremenljivk in diverzifikacijo nabora podatkov, ki je v obravnavanem kvantitativnem raziskovanju na referenčnem polju izobraževanja zožena tako, da onemogoča oblikovanje bolj ciljanega in socialno občutljivega pristopa tudi v okviru samih institucionalnih kazalnikov (ne)uspešnosti šolanja (GHM 2005: 41).

Pomembno je poudariti, da sta kritična refleksija pozitivistične metode v dominantnem, statistično podkrepjenem kvantitativnem raziskovanju spola in izražanje nuje po segmentaciji oziroma disagregaciji spolne skupine povezana z razpustitvijo

homogenosti spolne skupine v sami feministični teoriji. Kot piše teoretičarka Judith Butler, je za feminizem pogubno, če ne prepozna različnih političnih dimenzij spola, ki se nanašajo na določen niz družbenih in osebnih fizičnih tveganj (2005: 8–9, 174). Avtorica torej skupino žensk še vedno prepoznava kot vodilni objekt feminizma/-ov, a razume, da slednjega ni več možno ustrezno raziskovati zunaj političnih razsežnosti, navezujočih se na družbene moči v registrih razreda in »rase«. Metodološki spoprijem s to teoretsko mislijo, kot že navedeno, pa sega vse do možnosti, ki se dotikajo statističnih naborov in rabe teh podatkov; gre za oblikovanje izhodiščnih kategorij in načine njihovega modulariranja (za slednje gl. McCall 2005, 1787). Same spolne kategorije bi morale biti v skladu z najino refleksijo razširjene, tj. obravnavane z vključitvijo skupin žensk, moških in drugih, pri čemer se zadnja skupina oziroma kategorija vzpostavlja skozi samoidentifikacijo.¹⁰ Skupine/kategorije so nato segmentirane glede na raziskovalno temo in/ali področje, na primer s kategorijami razreda, izobrazbe, državlanskega statusa (državljeni/-ke, begunci/-ke in migrantske skupine brez statusa), telesnih značilnosti, etnične pripadnosti; v raziskovalnem postopku se podkategorije oblikujejo v presečiških kategorij z modularanjem, ki presega linearni aditivni model (prav tam). Če se izraziva z besedami navedene raziskovalke interseksionalnosti Leslie McCall, je torej segmentacija cilj, in ne izhodišče raziskovanja. Zaradi razumljivosti znanstvenega zajetja družbene kompleksnosti je število kategorij, ki ustvarjajo presečišča, treba omejiti (prav tam: 1781 in 1785). Na ta način lahko na primer ugotovljamo – če navedeva temo študije, ki bi nama bila področno blizu –, kako kompleksna in v sebi nasprotujoča si je korelacija med udejanjanjem načela enakosti spolov, družbeno-ekonomskim redom (socialističen, kapitalističen, poznokapitalističen) in izobrazbo (visokošolska, srednješolska, osnovnošolska) (prim. prav tam: 1790).

5 Zaključek

V prispevku sva želeli z vidika humanističnega, feministično teoretskega razumevanja spola in drugih z njim povezanih hierarhičnih družbenih razmerij tematizirati in problematizirati kategorizacijo spola v kvantitativnem raziskovanju, navezujočem se na pomembne statistične baze podatkov. Med raziskovanjem problematike sva se soočili z epistemološko nujno po preizpraševanju spolnih kategorij tako v humanističnih kot družboslovnih vedah. Ugotovili sva tudi, da v nobenem od obeh referenčnih polj napredek ni mogoč brez refleksije o kompleksnosti in prepletenosti virov diskriminacije in izključevanja.

Doseg pristopa, ki ne vključuje politike umeščenih vednosti, sva poskušali prikazati na primeru prikritega kurikula kot izjemno pomembnega koncepta v raziskovanju vzgoje in izobraževanja, ki zahteva metodološko fleksibilnost, razumevanje specifičnosti konteksta in redefinicijo »objektivnega« sistema pomenjenja. Moč raziskovalca/-ke, da interpretira izbor podatkov skozi svoje vrednote, pogosto ni dovolj eksplicirana, kot

10. Če pa tema vključuje problematiko transspola, pride v poštev vseh pet kategorij, ki jih navajava (po Nordentoft).

tudi ne omejitve, ki jih nalagajo meje znanja, kulture in izkušenj, osebne spretnosti ter politična odprtost za utišanja in izključitve (Ramazanoglu 2002: 119).

Naj v sklepu navedeva poglavitve ugotovitve s sklicem na temeljni izpostavljeni problem: v kvantitativnem raziskovanju, ki se navezuje na velike referenčne statistične zajeme, je ženska družbena skupina kategorično ustrezen objekt raziskovanja in s tem posrednega znanstvenega ustvarjanja pomenov spola/spolov; enako velja tudi za primerjave različnih spolnih skupin/kategorij. Vendar je pri tem treba upoštevati tri zadržke: prvi se nanaša na definicijo predmeta (kaj natančno mislimo z besedami ženski spol, ženske, moški spol, moški in kaj bomo naredili s preostalimi, spregledanimi, izključenimi skupinami). Drugi zadržek zadeva homogenost posamezne skupine in je presežen z analitično kategorijo interseksionalnosti; ta se nanaša na kompleksna družbena razmerja, delujoča tako na ravni individuuma kot družbene skupine. Ne prvi niti druga praviloma nista cela in enovita v odnosu do katerekoli kategorije za označevanje virov družbenih neenakosti. Izkustvu se je možno približati skozi presečišča skupin/kategorij in s primerjavami različnih podskupin z moduliranjem, ki presega metodo »dodajanja«; ena od referenčnih avtoric med raziskovalkami in raziskovalci interseksionalnosti, na katero se v tem prispevku tudi vseskozi navezujeva, ga indeksira z večnivojskim, hierarhičnim oziroma kontekstualnim modeliranjem (McCall 2005: 1786, 1788).

Tretji zadržek zadeva utemeljenost predpostavk o dominantnih neenakih spolnih razmerjih moči, ki naj bi zajemale vse sfere življenja. Intenca tega dvoma ni v zankanju sistemske podrejenosti žensk, temveč v odkrivanju raziskovalne občutljivosti za posamezne mikrosfere v družbeni strukturi, kjer vladajo hierarhije v prid ženskam (značilen primer je starševstvo) ali pa gre morebiti za enakovredno delitev moči. Ta pomislek je treba upoštevati predvsem pri izbiri izhodiščnih kategorij v statističnih raziskavah, ko se oblikujejo možnosti za delitev kategorij v podkategorije v postopku modeliranja.

Literatura

- Apple, Michael W. (1992): *Between Moral Regulation and Democracy: The Cultural Contradiction of the Text*. *The School Field*, III (1–2): 49–76.
- Bahovec, Eva D., in Gregar Golobič, Ksenija (ur.) (2004): *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: DZS.
- Beasley, Chris (2005): *Gender & Sexuality: Critical Theories, Critical Thinkers*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Braidotti, Rosi (1996): *Patterns of Dissonance: A Study of Women in Contemporary Philosophy*. Cambridge: Polity Press.
- Braidotti, Rosi (2001): *Becoming-Woman: Rethinking the Positivity of Difference*. V E. Bronfen in M. Kavka (ur.): *Feminist Consequences: Theory for the New Century*: 379–413. New York: Columbia University Press.
- Brooks, Ann (1997): *Postfeminisms. Feminism, Cultural Theory and Cultural Forms*. London in New York: Routledge.

- Bryant, Jennings, in Brown, Dan (1989): *Uses of Pornography*. V D. Zillman in J. Bryant (ur.): *Pornography: Research Advances & Policy Considerations*: 25–55. Hillsdale, Hove in London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Butler, Judith (2001): *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: Škuc.
- Butler, Judith (2004): *Undoing Gender*. New York in London: Routledge.
- Connell, Raewyn (2002): *Gender*. Cambridge: Polity Press. Citirano v C. Beasley (2005): *Gender Theories, Critical Thinkers*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Coppock, Vicki, Haydon, Deena, in Richter, Ingrid (1995): *The Illusions of »Post-Feminism«*. New Women, Old Myths. Abingdon: Taylor and Francis.
- Foucault, Michel (1986): *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*. C. Gordon (ur.). Brighton: The Harvester Press.
- Foucault, Michel (1991): *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Francis, Becky (2006): *Heroes or Zeroes? The Discursive Positioning of 'Underachieving Boys' in English Neo-Liberal Education Policy*. *Journal of Education Policy*, XXI (2): 187–200.
- Francis, Becky, in Skelton, Christine (2001) (ur.): *Investigating Gender. Contemporary Perspectives in Education*. Buckingham in Philadelphia: Open University Press.
- Francis, Becky, in Skelton, Christine (2005): *Reassessing Gender and Achievement. Questioning Contemporary Key Debates*. London in New York: Routledge.
- Goffman, Erving (1963): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster.
- Haraway, Donna (1991): *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. Free Association Books; slov. prev. (1999): *Opice, kiborgi in ženske: Reinvenca nara ve*. Ljubljana: Študentska založba.
- Harding, Jan (1996): *Science in Masculine Straight-Jacket*. V L. H. Parker in dr. (ur.): *Gender, Science and Mathematics. Shortening the Shadow*: 3–15. Dordrecht, Boston, London: Kluwer.
- Harding, Sandra (1991): *Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from Women's Lives*. Ithaca: Cornell University Press.
- Hasebrink, Uwe, Livingstone, Sonia, in Haddon, Leslie (2008): *Comparing Children's Online Opportunities and Risks Across Europe: Cross-National Comparisons for EU Kids Online*. London: EU Kids Online.
- Henwood, Flis (2000): *From the Woman Question in Technology to the Technology Question in Feminism. Rethinking Gender Equality in IT Education*. *The European Journal of Women's Studies*, VII (2): 209–227.
- Henwood, Karen, in Pidgeon, Nick (1995): *Remaking the Link: Qualitative Research and Feminist Standpoint Theory*. *Feminism and Psychology*, V (1): 7–30.
- Howe, Kenneth R. (1985): *Two Dogmas of Educational Research*. *Educational Researcher*, XIV (8): 10–18.
- Kuhar, Roman (2009): *Na križiščih diskriminacije: Večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lugg, Catherine A. (2003): *Sissies, Faggots, Lezzies, and Dykes: Gender, Sexual Orientation, and a New Politics of Education*. *Educational Administration Quarterly*, XXXIX (1): 95–134.
- MacKinnon, Catherine (1996): *Only Words*. Cambridge in Massachusetts: Harvard University Press.

- McCall, Leslie (2005): The Complexity of Intersectionality. *Journal of Women in Culture and Society*, XXX (3): 1771–1880.
- Moi, Toril (2001): *What is a Woman? V What is a Woman and Other Essays*, Oxford: Oxford University Press. Citirano v C. Beasley (2005): *Gender & Sexuality: Critical Theories, Critical Thinkers*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Nayak, Anoop, in Kehily, Mary Jane (2008): *Gender, Youth and Culture: Young Masculinities and Femininities*. Houndmills in New York: Palgrave Macmillan.
- Oakley, Anne (2005): *The Ann Oakley Reader: Gender, Women & Social Science*. Bristol: Policy Press.
- Pilcher, Jane, in Whelehan, Imelda (2004): *Fifty Key Concepts in Gender Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Prins, Baukje (1995): The Ethics of Hybrid Subjects: Feminist Constructivism According to Donna Haraway. *Science, Technology and Human Values*, (3): 352–367.
- Ramazanoglu, Caroline, s Holland, Janet (2002): *Feminist Methodology. Challenges and Choices*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapur in Washington: Sage.
- Rands, Kathleen E. (2009): Considering Transgender People in Education. A Gender-Complex Approach. *Journal of Teacher Education*, XL (4): 419–431.
- Stoetzler, Marcel, in Yuval-Davis, Nira (2002). Standpoint Theory, Situated Knowledge and the Situated Imagination. *Feminist Theory*, III (3): 315–333.
- Ule, Mirjana, in Šribar, Renata (2008): Položaj in družbene možnosti deklic in deklet v EU s poudarkom na izobraževanju. *Teorija in praksa*, VL (3–4): 301–323.
- Vendramin, Valerija (2009): Razmisleki in pomisleki ob PISI: naravoslovna pismenost, kurikulum in (ne)razlike v dosežkih med spoloma. *Šolsko polje*, XX (3–4): 67–82.
- Walkerdine, Valerie, in *The Girls and Mathematics Unit* (1989): *Counting Girls Out*. London: Virago.

Viri

- Anderson, Elizabeth: How Not to Criticize Feminist Epistemology: a Review of Scrutinizing Feminist Epistemology. Dostopno prek: <http://www-personal.umich.edu/~eandersn/hownotreview.html> (10. 7. 2009).
- Šribar, Renata, in Ule, Mirjana (2008): Status and Social Opportunities of the Girl Child: Expert study. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Šribar, Renata (2008): Predlog indikatorjev za položaj deklic v EU: predstavitev predloga na konferenci Skupine na visoki ravni za integracijo načela enakosti spolov, Vlada RS – Slovensko predsedstvo EU, Brdo pri Kranju, 10.–11. 1. 2008.
- Urad za enake možnosti, Vlada RS (2008): Predlog indikatorjev za položaj deklic v EU: Predstavitev predloga na konferenci Skupine na visoki ravni za integracijo načela enakosti spolov. Slovensko predsedstvo EU, Brdo pri Kranju, 11. 1. 2008.

Spletne strani

- Dreger, Alice: Intersex. Fathermag. Dostopno prek: <http://www.fathermag.com/206/intersex/> (20. 10. 2009).
- Eurobarometer (2008): Towards a Safer Use of the Internet for Children in the EU – a Parents' Perspective. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/informationociety/activities/sip/docs/eurobarometer/eurobarometer/eurobarometer_2008.pdf (11. 10. 2009).
- GHK (2005): Study on Access to Education and Training: Basic Skills and Early School Leavers (Evropska komisija DG EAC 38/04). Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/education/pdf/doc284/en.pdf> (11. 3. 2010).
- Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, Raziskovalna politika. Dostopno prek: <http://www.arrs.gov.si/sl/razpol/gradiva/> (10. 3. 2010).
- London School of Economics and Political Science. Awards and Grants. Dostopno prek: <http://www.lse.ac.uk/collections/media@lse/research/awardsAndGrants.htm> (10. 2. 2010).
- Medline Plus, geslo Intersex. Dostopno prek: <http://www.nlm.nih.gov/medlineplus/ency/article/001669.htm> (20. 10. 2009).
- Nordentoft, Juel Rosa. (2009): Transgender Basics. Gender Identity Project. Dostopno prek: <http://www.gaycenter.org/gip/transbasics/video> (17. 10. 2009).
- Schlüter, Patricia Wastiau (ur.) (2005): How boys and girls in Europe are finding their way with information and communication technology? Dostopno prek: <http://www.eurydice.org/portal/page/portal/Eurydice/showPresentation?pubid=069EN> (19. 10. 2009).
- Svet EU 9669/08 SOC 297: Pregled izvajanja pekinških izhodišč za ukrepanje v državah članicah in institucijah EU. Kazalniki v zvezi z deklacijami. Dostopno prek: http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/Sklepi_procesiodlocanja.pdf (11. 10. 2009).

Naslov avtoric:

dr. Valerija Vendramin

višja znanstvena sodelavka

tel: 041-543-002

e-mail: valerija.vendramin@pei.si

dr. Renata Šribar

docentka za antropologijo, zasebna raziskovalka

tel: 041-317-142

e-mail: renata.sribar@guest.arnes.si